

TOMÁŠ HALÍK

Az idők jeleinek megkülönböztetése

A kérdésre, hogy a kereszténység mely formáját tartom az új évezredben perspektivikusnak, a következő választ adnám: sem a kereszténységet mint „civilizációt”, sem mint „világnézetet”, hanem a *kereszténységet mint utat*. Nem gondolom, hogy az intézményes vagy dogmatikus struktúrák, amelyek által a keresztény hit a múltban kifejezésre jutott, eltűnnének vagy veszítenének elkötelező érvényükből. Ez pusztán Joachim da Fiore spiritualista utópiájának egy másik verziója lenne. Az „inkarnáció” e formái nem mennek veszendőbe, bizonyos mértékben azonban háttérbe szorulnak. A spiritualitás kerül előtérbe: a kereszténység mint út fontosabb lesz a kereszténységnél mint doktrínánál vagy mint intézménynél.

A II. vatikáni zsinat egyháztana „az út közösségeként” az egyház bibliai (ószövetségi) képén alapul: az egyház mint Isten vándorló népe zarándokol a történelmen keresztül. Amiről most szó van, az az egyház szolidaritása a ma emberével: öröme és reménysége, bánata és fájdalma az egyház örömévé és reménységévé, bánatává és fájdalmává válik. Attól tartok, hogy a zsinatnak éppen ez a törekvése nem teljesült. A mai emberiség szolidáris kísérése ugyanis előfeltételezi, hogy a hitet ténylegesen útként értelmezzük, ne pedig valamiféle metafizikai és statikus „emberi igazságok” summájaként, vagy erkölcsi alapelvek, tilalmak és parancsolatok gyűjteményeként. A kereszténység formája mint „világnézet” napjainkban éppoly halott, mint a középkor „krisztianitása”, a „keresztény civilizáció”.

Ami megmarad, az a spiritualitásként felfogott kereszténység. Véleményem szerint a hitnek pontosan ez a formája az, ami a jövőben képes lesz a keresztényeknek mind saját, mind pedig nyilvános életét inspirálni. De talán azokét az embereket is, akik

az egyház látható határain kívül élnek, és semmiféle konkrét keresztény felekezettel nem azonosulnak. Míg a „világnézetek” múzeumi tárgyakká váltak, addig úgy tűnik, hogy a spiritualitás utáni szomjúság – beleértve a politika, az ökológiai és társadalmi tevékenységeink stb. spiritualitását – jelentősen növekszik. Ezek nem „divatszavak”, sokkal inkább „az idők jelei”.

*

A teológiának ma új diszciplínát kellene kifejlesztenie: a „kairológiát”; annak a művészetét, hogy az *idők jeleiben olvassunk*, s hogy eleget tegyünk az egyház profetikus küldetésének. A jelen eseményei ilyen teológiai hermeneutikájának kell az egyház jövőbeli társadalmi tanítását, valamint a teológia és társadalomtudományok közötti dialógus tárgyát képeznie. Különösen a posztkommunista államokban hiányzik a „public theology” és a „public theologians” profetikus szerepe, akik a nyilvános vitákban kompetensen lépnek föl, s akiknek nyelve a szekuláris nyilvánosság számára is érthető. Különösen ott, ahol a demokratikus politikai kultúra fenyegetésnek van kitéve, szükséges egy új „public theology” keresése, olyan felelős spirituális keresztény jelenlét, amelyben együttműködik kontempláció és cselekvés. Amire most valóban szüksége van az egyháznak, az a teológia és a spiritualitás elmélyítése – tekintettel arra a radikális kontextusváltozásra, amely a keresztények körül zajlik, és megváltoztatja társadalmi szerepüket.

Ferenc pápa szerint egy olyan világban, amelyben az erőszak győzedelmeskedik, az egyháznak *tábori kórházzá* kell válnia. Ez a megnevezés nyilván többet akar jelenteni az egyházi egészségügyi intézményeknél vagy karitatív segélynyújtásnál. Az egyház diakóniájához a szociális környezet kultiválása is hozzátartozik – a preventív gondoskodástól kezdve azon sebek hosszú távon történő gyógyításáig, amelyeket az emberi méltóságot lábbal tipró konfliktusok és rendszerek okoztak. A diktatúrák bukása után rendszerint hátramaradnak a társadalomban keletkezett erkölcsi hegek, tartozások, amelyeket be kell ismerni, néven kell nevezni és a bűnbánat révén gyógyítani kell, hogy a bocsánat lehetővé váljon. Ahol bosszúszomj merül föl, dolgozni kell rajta, hogy egyáltalán lehetővé váljon a kibékülés.

E téren nagy szolgálatot tehetnek a demokrácia megújításán fáradozó egyházak. A demokrácia nem pusztán az uralkodás egyik formája, hanem elsősorban bizonyos *emberek közötti kapcsolati kultúrát* jelöl. Nem létezik nem-liberális demokrácia. Az csak a demagógok veszélyes jelszava, akik el akarják törölni a demokráciát és a szabadságot, s autoriter rendszerrel kívánják helyettesíteni. A liberalizmus nem a kereszténység ellensége. Ahogy a szekuláris humanizmus sem az; inkább a kereszténység „házasságon kívüli” utódja.

Amikor visszaélnék a keresztény terminológiával, kiváltképp a fiatal generációk számára veszélyeztethetik az egyház és a keresztény hit tekintélyét és szavahihetőségét. Ne feledkezünk meg a II. világháború előtti egyház keserű tapasztalatairól, amikor a katolikusok egy része közel került a fasizmushoz. Az autoriter rezsimok előbb vagy utóbb elbuknak. Ha az egyház kompromisszumra akar velük lépni, úgy a közeljövőben a hit drasztikus visszaesésével kell számolnia.

Igen, ma is „kísértet járja be Európát” – és nem csak Európát. Ez többé nem a kommunizmus kísértete, noha a kommunizmus, a nemzetiszocializmus és a fasizmus sok vonásában közös, és pontosan e három totalitárius ideológia felmutatásával nyer támogatást. Alighogy véget ért a kommunizmus véres menete az európai történelemben, máris itt egy újabb kísértet. Ez az új populizmus kísértete. A ma főként a posztkommunista országokban mutatkozó nacionalizmus, populizmus, xenofóbia és politikai extrémizmus figyelmeztető jelek. Jóllehet a populisták legnagyobb sikereiket ezekben az országokban aratják, a fertőzéstől olyan országok sem mentek, amelyeknek hosszú és töretlen demokratikus hagyományaik vannak – elég csak a Brexitre vagy Donald Trump megválasztására emlékeztetni.

A populista pártokat és mozgalmakat hasonló mentalitású emberek választották, és alapvetően az köti össze őket egymással, amitől elhatárolódnak: a szembenállás a liberális demokrácia rendszerével, ami Nyugat-Európában a nemzetiszocializmus vereségével, Kelet-Európában pedig a kommunizmus bukása nyomán alakult ki. A jogállam és a parlamentarizmus helyett a populisták „közvetlen, nem-liberális demokráciával” kecsegtetnek. Fő politikai céljuk Európa dezintegrálása, az Európai Unió és a transzatlanti szövetség felbomlasztása.

Amíg a totalitárius ideológiák a gazdasági válságok okozta társadalmi feszültségekből nőttek ki, addig az új populizmus mozgalmi jómódú országokban is komoly sikereket érnek el. A válság, amely létrehozta őket, elsődlegesen nem gazdasági okokra vezethető vissza, sokkal inkább lélektani, kulturális és szellemi gyökerei vannak. Ez elsősorban identitásválság.

Az új populizmus a bevándorlóktól, valamint a „Nyugat állítólagos iszlamizálódásától” való félelmet hasznosítja. Jellemző, hogy a muszlimoktól és bevándorlóktól való félelem ott a legnagyobb, ahol gyakorlatilag nem találni menekültet, és a legtöbb ember még soha életében nem látott muszlimot. A bevándorlók és a muszlimok nyilvánvalóan ugyanarra a célra szolgálnak, mint egykor a zsidók, a kapitalisták vagy a nemzeti kisebbségek: a düh levezetésére. A valódi frusztráció okai valahol mélyebben keresendők – az identitástudat elvesztésében, a dezorientáltság érzésében és az átláthatatlan világtól való félelemben. Kierkegaard a „szabadság szédületéről” beszélt, amely számol a lehetőségeivel.

Akik azt hangsúlyozzák, hogy a bevándorlóknak szigorúan szem előtt kell tartaniuk értékeinket, valamint be kell tartaniuk erkölcsi és kulturális szabályainkat, nagyrészt képtelenek választ adni arra a kérdésre, hogy milyen értékekről is van szó. Akárcsak arra, hogy a bevándorlóknak hol adódott lehetőségük a normák betartásának meggyőző példáit látni. Néhányan az „európai keresztény értékek” védelmezői közül még sosem vettek a kezükbe Bibliát, és krédójuk a muszlimok, a bevándorlók, a liberális Nyugat, az Európai Unió, a homoszexuálisok és a „neomarxisták” iránt táplált gyűlölet, akik közé Ferenc pápát is be szokták sorolni.

A civilizációnk identitásvesztésétől való újkeletű félelem elsősorban arról árulkodik, hogy identitástudatunkat már régóta elvesztettük. Ez a helyzet ugyanakkor felszólít a civilizációnk valódi identitásáról és a keresztény Európa feladatairól, illetve annak valóságos lehetőségeiről folytatandó komoly, nyilvános vitára.

*

Úgy tűnik, a globalizációs folyamat mára elérte csúcspontját. A globalizáció egyik következménye a kommunista rezsimek bukása volt, amelyek nem tudtak ellenállni az áruk és eszmék nyílt globális piacának. Itt válik láthatóvá a globalizáció másik, ellentmondásos oldala. A világ globális összefonódása megnövelte az aránytalanságokat a fejlett és a fejlődő országok között, ahogy az elitek és a társadalom többi része között is. Napjainkban a globalizációval és a fennálló elitekkel szembeni egyre növekvő ellenállásnak, valamiféle „folyékony haragnak” vagyunk tanúi. Azok, akik korábban frusztráltak érezték magukat, mert hangjukat nem hallotta meg senki, és hiányt szenvedtek az elismerésben, új médiumot kaptak ajándékba: az internetes szociális hálózatokat.

Minden médiaforradalmat politikai-kulturális változások kísérnek és hatványoznak. A könyvnyomtatás segítette a reformációt és a modernitást. A rádió a modern diktátoroknak volt hasznára: Hitler, Goebbels és Mussolini a rádió nélkül összehasonlíthatatlanul kisebb befolyásra tudtak volna szert tenni. A televízió segített abban, hogy a demokratikus politikai versenyt showbiznisszé alakítsák át. Az új szociális hálózatok a „folyékony harag” terjesztőinek lehetőséget adnak arra, hogy agresszivitásukat névtelenül éljék ki, a közéleti személyiségeket vulgárisan szidalmazzák és hogy szinte korlátlanul terjesszenek fake news-t, riasztó híreket, rágalmakat és ragályos, gyűlölettel teli jelszavakat. Az új szociális hálózatok mélyen aszociális szerepet töltenek be: szétverik a társadalmat, „buborékokat” képeznek, kis virtuális világokat, amikben az embereknek megszilárdulnak az előítéleteik, s amikben a hírek és információk – amik egyébként éppen ezen sztereotípiák lebontásában és a kritikai gondol-

kodás kialakításában tudnának közrejátszani – nem hatolhatnak keresztül.

Minél inkább bonyolódik a plurális világ és minél inkább hanyatlak az általános műveltség, a nyilvános vitakultúra és a kritikus gondolkodás képessége, annál több ember menekül ilyesfajta szektákhoz hasonlatos buborékokba. Ennek a mentalitásnak a gyümölcseit – leegyszerűsített, fekete-fehér világméretű és a félelem, frusztráció, depresszivitás és az ebből kinövő agresszivitás keverékét – a populista politikusok aratják le. Kitűnő érzékük van ahhoz, hogy pontosan azt fejezzék ki, amit azok az emberek gondolnak, akik nem gondolkodnak. A képek és jelszavak világában az emóciionalitás átveszi a hatalmat a racionalitás felett.

Az általános médiafigyelem az elmúlt években az arab világ alakulására irányult. Viszont tragikus módon Nyugaton alábecsülték azt a tényt, hogy Putyin Oroszországának autoriter rezsimje nyugatellenes hibrid háborút folytat, amelynek a populista, szélsőséges politikai mozgalmak sokoldalú támogatása jelentős összetevőjét alkotja. A legfőbb cél Európa dezintegrálása, az Európai Unió és a transzatlanti szövetség szétverése. A legfőbb szerepet itt a dezinformálás szisztematikus terjesztése képezi az internet-hálózatokban. Világszerte bebizonyosodott, hogy Oroszország manipulálta a választási eredményeket.

Az információs agymosás leginkább az egykori szovjet blokk állampolgáira koncentrál, azzal a céllal, hogy az EU és a NATO iránti bizalmat gyengítse, hogy fokozza a káoszt, hogy megosztottságot és pánikot keltsen a társadalomban, s hogy a menekültektől való hisztérikus félelmet idézzon elő. Ennek a propagandának egy része kifejezetten a keresztényekre irányul, és leginkább azokban a szélsőséges konzervatív katolikus körökben ér el sikereket, amelyek mindig is affinitást mutattak az autoriter rezsimnek irányába.

A lengyel nacionalisták antiszemita lózungokat skandálnak és közben azt éneklük, hogy „Istent akarjuk!”. Ám attól tartok, hogy az általuk áhított istennek sok köze nincs ahhoz, akit Jézus egykor „Atyám”-nak nevezett. A történelemből tudjuk, hogy az „Istenért és a hazáért!” és a „Velünk az Isten!” politikai lózungjai mögött veszélyes idololatria rejtőzhet, amely a népet, a nemzetet arra a helyre állítja, amely egyedül Istené.

A „kultúrharc” csábításai ellen meg kellene őriznünk Benedek pápa víziója iránti hűségünket: az európai kultúrában összeegyeztethető (kompatibilis) a keresztény humanizmus és az „egészséges laicitás”, a szekuláris humanizmus.

*

A kereszténység eleven, dinamikus valóság. Ha változások lépnek fel a kulturális paradigmákban, a keresztény lét új fajtái tűnnek fel és fejlődnek tovább. A biblikus szövegek és hittételek a hitvallásban évszázadokon keresztül változatlanok maradnak.

De ahogyan ezeket a keresztények értelmezik, ahogyan ezeket koruk nyelvébe és kultúrájukba „átfordítják” és életükben alkalmazzák, az változik a történelem folyamán.

A vallási alapon igazolt büntettektől, a politikai és ideológiai alapokon szerveződő vallás visszaéléseitől tragikusan megkínzott világ számára a kereszténységnek a vallás *egy másik alakzatát* és ettől eltérő szerepét kell felmutatnia – mégpedig a hit terapeutikus erejét. Az evangelizációnak, az egyház fő feladatának, amennyiben tényleg *újnak* kell lennie, nem pusztán a válásos agitáció és mobilizáció formáit kellene felvennie, ahogy az a buzgó szektákra jellemző. A *krisztianizálódással* ellentétben, amely a pogányok megtérítését és a már fennálló krisztianitásba való (gyakran tűzzel és vassal történő) beilleszkedésüket jelentette, az *evangelizációnak* a keresztények megtérítésére kellene irányulnia, a statikus „keresztény létről” a dinamikus „keresztény-nyé válásra”, a mélység keresésére kellene áttérnie.

Az egyházközségeknek, az egyházi mozgalmaknak és a rendi közösségeknek a keresztény egyetemek ideálja szerint mesterek és tanítványok testvéri közösségeivé kellene válniuk, ahol az igazságot szabad eszmecsere útján keresik; a hit, a remény és a szeretet iskoláivá kellene válniuk, ahol a *contemplata alliis tradere* alapelve szerint mélyen átgondolt tanításokat adnak tovább.

(Tillmann Ármin fordítása)